

LİBERALİZMİN TEMELLERİ: FAYDACILIK VE DOĞAL HUKUK ÜZERİNE BİR İNCELEME**Dr. Selahattin AYDAR, s.aydar.tz@hotmail.com *****ÖZET**

Son birkaç yüzyılda Avrupa ve Amerika’da siyasi ve iktisadi açıdan geniş anlamda kabul gören liberalizm hem etik ve hem de siyaset felsefesinin yüzyıllar boyunca geliştirdiği fikirlere dayanmaktadır. Özellikle klasik liberalizmin mirasçısı hükmünde olan 20. yüzyıl liberalizmi genel hatlarıyla doğal hukuk teorisinden türemiştir. Buna göre insanın doğuştan sahip olduğu ve devredilmesi mümkün olmayan yaşama, özgürlük ve mülkiyet gibi temel hakları vardır ve her türden siyasal oluşum bu hakları gözetip korumakla yükümlüdür. Ayrıca pozitif hukukun yine doğal hukuka bağlı olarak geliştirilmesi öngörülür. Öte taraftan felsefede etik bir öğreti olarak gelişen faydacılığın da liberalizmin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğunu söylemekte herhangi bir sakınca görünmemektedir. Yöntem açısından doğal hukuk teorisi ile farklılık gösterse de esasında faydacılık kuramı da insanı merkeze alır, onun bireyselliğine ve özgürlüğüne dayanan bir dünyanın yaşanılabilir olduğuna inanır. Dolayısıyla genel hatlarıyla liberalizm, iki temel doktrin yani doğal hukuk ve faydacılık üzerine gelişmiş bir öğreti olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, doğal hukuk, faydacılık, özgürlük.

FUNDAMENTALS OF LIBERALISM: A STUDY OF UTILITARIANISM AND NATURAL LAW**ABSTRACT**

Liberalism, which has been widely accepted politically and economically in Europe and America in the last few centuries, is based on the ideas that both ethical and political philosophy have developed over the centuries. Especially the 20th century liberalism, which is the successor of classical liberalism, derives from natural law theory in general terms. Accordingly, human beings have inherent fundamental rights such as life, freedom and property, which cannot be transferred, and all kinds of political entities are obliged to observe and protect these rights. In addition, it is envisaged that positive law will be developed in accordance with natural law. On the other hand, it seems to be no harm in saying that utilitarianism, which develops as an ethical doctrine in philosophy, has an important place in the development of liberalism. Although it differs from natural law theory in terms of method, utilitarianism theory also centers the human being and believes that a world based on his individuality and freedom is livable. Therefore, liberalism is generally accepted as an advanced doctrine on two basic doctrines, natural law and utilitarianism.

Keywords: Liberalism, natural law, utilitarianism, freedom.

* Van Edremit İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Orcid:0000-0003-1603-5403

Derleme Makale. Sayfa Sayısı: 309-328

Makale Geliş Tarihi: 16.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 18.02.2021

Giriş

Felsefi bir akım olarak bağımsız ve özgür bireylerden meydana gelen toplumun ideal bir toplum olacağını kabul eden liberalizmin temelleri her ne kadar 17. ve 18. yüzyıllara dayansa da esasında o, daha eskilere dayanan bir dünya görüşünün ve felsefi mirasın izlerini taşır. Zira düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan faydacılık kuramı ve doğal hukuk öğretisi, ilkeleri itibariyle Antik Yunan düşüncesine dayandırılan birer etik ve hukuk teorisi olarak bilinirler. Ancak bu teoriler, özgürlüğü esas alan toplum ve devlet anlayışlarından ötürü de liberalizmin gelişmesine büyük oranda katkı sunmuşlardır.

Aydınlanma döneminin dikkate değer bir doktrini olarak ortaya çıkan liberalizm, genel itibariyle insanın doğuştan sahip olduğu çeşitli hakların varlığından söz eden doğal hukuk teorisi paralelinde gelişme göstermiştir. Buna göre temel ilkelerini John Locke (1632-1704), Hugo Grotius (1583-1645), Jean J. Rousseau (1717-1778) gibi düşünürlerin formüle ettiği doğal hukuk teorisi her şeyden önce bireyin özgürlüğünün ve onun biricik varlığının değerli olduğu tezinden hareketle ortaya konulmuştur. Bireyi merkeze alan bu yaklaşım her türden otoritenin eleştirilmesi gerektiği düşüncesiyle desteklenmiş dolayısıyla doğal hukuk teorisi devlet, din gibi kurumların sorgulanması ile yeni bir boyut kazanarak politik, siyasal ve ekonomik bir görünüme kavuşmuştur.

Öte taraftan bireysel mutluluk ile kamu mutluluğunu ahlaki alanda uzlaştırma gayreti olarak ortaya çıkan ve ilkin etik bir kuram olarak gelişmiş olan faydacılığı savunan filozoflar etiğe dair geliştirdikleri fikirlerini 18. yüzyıldan itibaren mevcut sorunlar çerçevesinde teorik bir siyaset anlayışı üzerinden yeniden yorumlama gayreti içine girmişlerdir. Yüzyılın siyasal, sosyal ve iktisadî alanlarında meydana gelen erozyonu önlemek için Jeremy Bentham (1748-1832), James Mill (1773-1836), John Stuart Mill (1806-1873) gibi düşünürler yeni yönetim arayışları ve kurumlarda yapılacak reformların söz konusu erozyonu önlemede etkili olacağını savunmuşlardır. Bununla birlikte 18. yüzyıl Avrupa'da meydana gelen Fransız İhtilâli ve Sanayi Devrimi gibi büyük çaplı hareketler birçok alanda büyük bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Bu değişim hareketleri aynı zamanda toplumsal, siyasal, ahlaki ve dini alanlarda sorunlar da ortaya çıkarmış, doğal olarak insani ve ahlaki ağırlık merkezi de değişmiştir (Capaldi, 2011: 1). Bu açıdan bakıldığında faydacı liberal anlayışın bu değişim ve dönüşümlerin bir sonucu olarak da ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Her iki yaklaşımın öne sürdükleri liberal toplum ve devlet anlayışını ilk etapta birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Hem doğal hukukta hem de faydacı liberal anlayışta özgürlük, mülkiyet gibi taleplerin gerekçeleri bir birine benzer hatta çoğu zaman aynı gibi görünürler. Yine de teorik

olarak bu iki alan arasında farkların olduğu kesindir. Bu çalışmamızda söz konusu farklılıklarla beraber faydacılık ve doğal hukuk teorisinin liberalizme hangi yönlerden şekil verdiğinin araştırılması yapılmaktadır.

1. Faydacılığın Temel Prensipleri

Faydacılık İngiliz ve İskoç aydınlanması ile kavramsallaştırılan ve bu dönemin hem etik hem de siyaset anlayışıyla ilişkili olarak gelişen bir terimdir. Bilindiği üzere Antik dünyada özellikle hedonist ve eudaimonist öğretiler bireysel mutluluğu amaç edinir. Bunun formülü oldukça basittir: Acıdan kaçma ve hazzı ya da mutluluk veren şeye yönelme. Bu formül hiç kuşkusuz David Hume (1711-1776), Adam Smith (1723-1790), Francis Hutcheson (1694-1746), Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Henry Sidgwick (1838-1900) gibi İngiliz ve İskoç düşünörlere ilham kaynağı olmuştur.

Faydacılar da tıpkı Antik felsefede olduğu gibi insanın egoist bir varlık olduğu görüşünden hareket ederler. Buna göre insanların başkalarına karşı olan ilk tavrı, insanın doğal yapısından gelen bencilliğe uygun bir tavidir (Özlem, 2015: 70). Ancak insan diğer canlı türlerinden farklı olarak toplum halinde yaşamaya ihtiyaç duyar. O toplumsal ilişkiler sayesinde iletişim kurar, fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarını söz konusu ilişkiler vasıtasıyla karşılar. Bu durum doğal olarak insanda başkalarının çıkarlarını düşünmeyi sağlayan altruist duyguların da var olduğunun açık seçik göstergesidir. Esas itibariyle faydacı filozoflar da kuramsal dayanaklarını altruist duygular üzerine kurgularlar.

Şu halde faydacılar belirli bir insan doğası varsayımından hareket ederek belli başlı bazı insanî duygu veya tutumların eylemlerimizi şekillendirdiklerini kabul ederler. Faydacı filozoflar için dikkat çekici kavramlar duygudaşlık ve sempatidir. Öyle ki bu kavramlar onlara göre insan doğasının genel-geçer durumunu bildirdiğinden evrensel bir ilkeye de karşılık gelirler. Ancak değinildiği üzere, egosit eğilimleri de yok saymazlar. Söz gelimi Hume, acı ve hazzın insanın bütün eylemlerinin biricik kaynağı olarak insan zihnine yerleştirildiğini kabul eder (Hume, 2009: 91). Doğal olarak acı ve haz, ahlakın da sevk ve idarecisi olmak durumundadır. Ancak devamında Hume, insanların birbirlerini anlayıp onaylayabilmelerini ve mutlak egoizmden kurtulmalarını sağlayan duygudaşlığın da insan doğasına yerleştirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle başkalarının duygularını, taleplerini ve hislerini duygudaşlık yoluyla paylaşmamız, onları anlamamız mümkündür (Hume, 2009: 219). Doğal haliyle insanın diğerkam bir varlık olduğunu kabul eden A.Smith ise duygudaşlık halinin esas itibariyle mutluluğun kaynağı olduğunu *Theory of Moral Sentiments* adlı eserinin ilk sayfalarında şu cümlelerle ifade eder: “İnsan ne denli bencil sayılırsa sayılısın yaratılışı gereği sahip olduğu bazı ilkeler vardır. Başkalarının mutluluğuna tanık

olmaktan dolayı duyduğu memnuniyet dışında hiçbir çıkarı olmayan insan, bu ilkeler sayesinde diğer insanların yaşantılarına alaka gösterir ve mutluluklarına değer verir (Smith, 2018: 13). Mutlak egoizmi reddeden Hutcheson da insanın doğasına yerleştirilmiş güçlü altruist duyguların varlığına işaret etmektedir. Bu duygulardan hareketle o esas itibariyle bireysel mutluluğun kamu mutluluğuna bağlı olmasını sağlayan ve bütün insanlarda bulunduğunu ileri sürdüğü bir kamu duygusunun varlığından söz etmektedir (Bakır, 2016: 81).

Etik bir değerlendirme yapabilmek için tüm olası süreçleri egoizm, faydacılık ve sezgi gibi üç temel yaklaşımla özetleyen Sidgwick, faydacılığın evrensel bir öğreti olduğunda ısrarlıdır. O egoist duyguların sempati ve sevgi ile aşılmasının mümkün olduğunu öne sürer. Bununla birlikte Sidgwick fayda ilkesinden hareket etmek koşuluyla yardımseverlik, hayırseverlik gibi duyguların da evrenselliğinden söz ederek kendisinden önceki faydacıların görüşlerini bir adım daha ileriye taşımaktadır (Sidgwick, 1874: 405).

Anlaşılabileceği üzere duygudaşlık ve sempati gibi iki doğal eğilimi, öngördükleri ahlak ve devamında sosyal düzen ile siyasal ilişkilerin temel hareket noktası kabul eden faydacılar, ilk etapta yapılan bir eylemin doğru ya da yanlış olduğunu belirlemede nesnel bir ölçütü ararlar. Faydacılara göre bu ölçüt en büyük sayıda insana maksimum düzeyde mutluluk sağlayan bir eylemin doğru bir eylem olabileceği şeklinde karakterize edilen ve çoğunlukla Bentham'ın kavramsallaştırdığı fayda(*utility*) ilkesinde gizlidir (Arslan, 2016: 215). Zira fayda ilkesini kötü olarak kabul edilebilecek her türden eylemden sakınmak buna karşın iyiliği sağlamak yolunda yol gösterici bir eğilim olarak tanımlayan Bentham söz konusu ilkeyi hem ahlakın hem de siyasetin ortak çalışma alanı olduğunu vurgulamak (Bentham, 2017: 1) koşuluyla meseleye siyasal bir yorum katmaktadır.

Bir eylemin ürettiği hazzı ya da yararı herhangi bir ahlaksal ödev veya niyetten ziyade eylemin etkilerini ve sonuçlarını deneyim yoluyla gözlemleyerek saptadığı için faydacı öğretisi epistemolojik açıdan ampirik bir özellik taşır. Dolayısıyla faydacılık eyleme yönelik, sonuç odaklı ve en iyi olanı bulmaya yönelik bir teoridir (Alkayış, 62). Bentham konuyu şu cümlelerle özetler: “*Şu veya bu fiilden, acının veya hazzın şu izdüşümü ileri gelir. Bana inanmayın, deneyime ve özellikle de kendinize inanın. İki karşıt davranma biçimi arasında yeğ tutmanın neye bağlı olduğunu mu öğrenmek istiyorsunuz? İyilikteki ve kötülükteki etkilerini ölçün ve en büyük saadet toplamını vaat edenin lehine tercihte bulunun*” (Bentham, 2017: 111).

1.1. Faydacı Liberalizm

Tanımlayıcı bir terim olarak liberalizm tarihsel, toplumsal, ahlaki, siyasi, ekonomik, dinsel ve kültürel olmak üzere geniş bir olgular alanı ile ilgilidir. Kuramsal bir terim olarak da bu olgulara bağlı bütün felsefi yorumlarda kullanılmıştır (Capaldi,2010:280). Bu kapsamda bir ahlak kuramı olarak sunulan faydacılık da çok yönlü bir siyaset teorisi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim faydacılık, ahlak bakımından en doğru eylem veya politikaların toplumun üyelerine en büyük mutluluğu getiren eylem veya politikalar olduğunu (Kymlicka, 2016: 13) savunmak suretiyle esasında liberalizmin taleplerine uygun düşen bir politik duruşu ifade etmektedir.

John Rawls (1921-2002) 1971 yılında yayımlanan *A Theory of Justice/Bir Adalet Teorisi* adlı yapıtında, klasik sosyal sözleşme teorilerden yola çıkarak modern hukuk temelli sosyal ve siyasal bir adalet kuramı geliştirir. Bununla birlikte Rawls çağdaş ahlak ve siyaset felsefesinin gelişmesinde etkili olan sistematik teorinin önemli bir kısmının faydacı doktrinden türediğini şu cümlelerle ifade eder: “*Bunun bir nedeni, bazı parlak yazarların, uzun bir zaman dilimi içerisinde kendi alanlarında etkileyici ve rafine bir düşünce sistemi inşa etmiş olmalarıdır. Kimi zaman biz, Hume, Adam Smith, Bentham ve Mill gibi büyük faydacıların, ilk derecede sosyal teorisyenler ve ekonomistler olduklarını, onların üstünde çalıştıkları ahlak öğretisinin, yine onların bu hususa ilişkin ihtiyacı karşılamaya yönelik geniş ilgileri ve kapsamlı projeleri sayesinde tasarlanmış bulunduğunu unuturuz*”(Rawls, 2020: 21).

Etik ve siyaset kuramları genel itibariyle bireysel ve toplumsal mutluluğu sağlamayı hedefleyen öğretiler geliştirirler. Bu bağlamda fayda ilkesi, faydacı filozoflara göre genel mutluluğu sağlamak yolunda muhtemel diğer alternatiflerden daha güçlü bir ilke olarak ön plana çıkmaktadır. Sözelimi etikte başvurulması gereken en önemli ilkenin fayda ilkesi olduğunu düşünen Mill şöyle der: “*Faydacı öğretilerde mutluluk bir amaç olarak tek arzulanır olandır. Öyle ki bu amacın bir aracı olmayan hiçbir şey arzulanır değildir*” (Mill, 2017: 115). Bununla beraber Bentham fayda ilkesinin kapsamını genişletmek, ona siyasal bir görünüm kazandırmak ve faydacı doktrin üzerinden mutluluğa götürecek argümanları geliştirmek için söz konusu ilkeyi birkaç kez yeniden gözden geçirir. O ahlakı, en büyük oranda mutluluk üretme noktasında insan eylemlerini yönetme sanatı olarak tanımlar. Bentham, yasama ve yönetmenin de tıpkı ahlakta olduğu gibi en yüksek orandaki mutluluğu sağlaması gerektiğini belirtir ki bu noktada göze çarpan şey yine fayda ilkesidir. Zira herhangi bir yasanın iyi olup olmadığını tespit etmenin en güvenilir yolu, söz konusu yasanın hangi oranda iyilik ürettiği ve kötülüğü ne kadar engellediği ile test edilebilir (Bentham; 2017: 101). Başka bir deyişle herhangi bir yasa fayda ilkesi gereği kamu mutluluğuna hizmet ediyorsa meşruluk

ve uygunluk yönünden bu iyi bir yasadır. Şu halde olaylar teorik planda oldukça sade ve basittir. İki ya da daha fazla kurum, hükümet, yasa vb. arasında en uygun olanı seçmek için bunların ilgili oldukları tüm bireylerin mutluluğunu hangi oranda arttırdığını gözlemlemek ve birini diğerleriyle karşılaştırmak suretiyle ortaya konulabilir. Buna göre toplam miktarda en fazla mutluluk veren sözgelimi yasa, en iyi yasa olmak durumundadır.

Bentham'a göre hâlihazırda var olan yönetimler özgürlüğü engellediği dolayısıyla mutluluktan çok acı verici olduğu için kötüdürler (Bentham, 2017: 60). Doğal olarak Bentham, yakın arkadaşı James Mill ile birlikte demokrasi temelli yeni bir yönetim şeklinin genel kamu siyaseti açısından faydalı olacağını düşünmektedirler. Her iki düşünür orta sınıf önderliğindeki demokratik bir yönetimin uygun bir yönetim olacağına inanmaktadırlar. Esasen onlara göre bu türden demokratik bir anlayış fayda ilkesinin tüm gereksinimlerini karşıladığı için iyi bir yönetim olmak durumundadır. Çünkü özellikle Bentham, fayda prensibi gereği kamu mutluluğunun en yüksek seviyeye çıkarılmasının ancak çoğunluktaki halk kitlesinin görüşlerinin azınlığa benimsetilmesiyle makul hale getirilebileceğini varsayar (Monk, 2004: 417).

Öte taraftan Mill liberalizmin devamını sağlayacak kurumların tabii olması gereken ahlaki koşulların anlaşılmasından, bu nedenden ötürü demokrasinin kötüye kullanılabilme ihtimalinin bulunmasından dolayı konuyu daha incelikli bir biçimde yeniden değerlendirmektedir. Bu noktada Mill'in çağdaşı Lord Acton'un (1834-1902) insanlar hakkında temel bir gerçeği ifade eden ve sıkça alıntılanan meşhur "iktidar bozar, mutlak iktidar mutlaka bozar" önermesini hatırlatmak yerinde olacaktır. Çoğu kez yönetenlerin başlangıçtaki niyetleri kamu yararına hizmet etmeye yönelik olsa da zaman içinde kamu yararını kendi iktidar ve ayrıcalıklarını korumaya yönelik bir yaklaşıma dönüştürmeleri muhtemeldir (Dahl, 2018: 18). Aynı şekilde siyasal anlamda devletin her türden kurumunu etkileyecek güce ve iktidara ulaşanlar hâlihazırda var olan hukuk sistemini dahi kendi çıkarlarına göre yorumlayabilmektedirler. Bu olası sürecin farkında olan Mill, liberal kültürü muhtemel tehlikelerden korumak için doğrudan doğruya bireye ve onun özgürlüğüne yönelik çeşitli argümanlar ortaya koyarak liberal toplumun ancak aktif, üretken ve sağlam karakterli bireylerden oluşmasının mümkün olabileceğini belirtir. Bilindiği üzere Mill etik öğretisini en yüce faydanın ne olması gerektiği tezi üzerine kurgular. Ancak söz konusu fayda toplumsallığın gereği olarak her bireyde bulunmak zorunda olan bir ilke veya ilkeler topluluğu olarak karakterize edilmek zorundadır. Mill'e göre en yüksek fayda ise özgürlük ve bireysellik kavramlarında gizlidir (Capaldi, 2011: 287).

Humboldt (1767-1835), insan doğasının vazgeçilmez özelliğinin bireysellikte gizli olduğuna ve bireyselliğin bir zorunluluk olarak insan için vazgeçilmez bir unsura karşılık geldiğine inanır. Bununla birlikte o, insanı çeşitli toplumsal ilişkilerin değil, '*insanlık*' kavramının şekillendirdiğini iddia eder. Bu noktada en önemli ilke Humboldt için bireyseliktir. Öte taraftan söz konusu ilkeyi geliştirip güçlendirecek şey ise kuşkusuz özgürlük olmak durumundadır (Humboldt, 2013: 304). *On Liberty* adlı yapıtında Humboldt'tan övgü ile bahseden Mill bireysel gelişimine dikkat eden, özgürlüğünün farkında olan, yeteneklerini geliştiren, sempati duygusunu arttıran ve zevklerini bu doğrultuda düzenleyen insanların gerçekte mutlu insanlar olduklarına inancına sınıksız sarılmaktadır (Scarre, 1996: 5). Açıkça ki Mill, eğitim reformcusu ve liberteryan akımın önemli bir düşünürü olan Humboldt'tan devraldığı özgürlük ve bireysellik kavramlarını fayda ilkesi ile sentezleyerek öngördüğü liberal düşüncenin temeline yerleştirmektedir. Zira bireyin entelektüel, zihinsel ve ahlaki alanlarda gelişmesine olanak tanıyan şeyin bireyselliğe ve özgürlüğe bağlı olduğunu kabul eden Mill şöyle der: "...gelişmenin tek şaşmaz ve kalıcı yolu özgürlüktür, çünkü özgürlük sayesinde ne kadar birey varsa o oranda olabildiğince çok sayıda bağımsız gelişim merkezleri oluşur" (Mill, 2016:126).

İnsanın sahip olduğu bireysellik ve özgürlük ile birlikte Mill insanda toplum, aile, memleket, insanlık gibi kolektif fikirlerin de bulunduğunu kabul etmektedir. Zira insan, akli ve duyguları sayesinde diğer insanlara hatta tüm diğer varlıklara yakınlık duyabilme yeteneğine sahiptir ki bu durum hatırlanacağı üzere faydacı doktrin temelinin meydana getirmektedir. Doğal olarak bu yetenek, başkalarını düşünme eğilimine, sözcümleri bir aile ya da topluma aidiyet hissine kaynaklık eder. Bu durum Mill'e göre insanda menfaat ortaklığı (*community of interest*) fikrini meydana getirir ki esasında mutlak bir bireysellik düşüncesinden birey bu fikir sayesinde kurtulmaktadır (Mill, 2017: 148). Daha yakından incelendiğinde Mill, insanın bireysel dünyası ile toplumsal dünya arasında organik bir bağ kurmaktadır. Başka bir ifadeyle Mill özgürlüğün ve bireyselliğin sağladığı birçok gelişim alanının varlığını, menfaat ortaklığı fikrine bağlayarak faydacı liberalizmin temellerini toplumsal bir etik teoriyle tamamlar. Zira o, bireyselliğe ve özgürlüğe ulaşmayı sağlayan dış koşulların meydana getirilmesini, bizim dışımızdaki tüm insanlar için de fayda sağlayacağını kabul eder (Capaldi, 2011: 298-299). Bununla birlikte bireyselliği liberal düşüncenin belki de en önemli kavramı ve taşıyıcısı olarak gören Mill bu görüşünü ilerlemeci bir tarih anlayışı ile birleştirir. İnsanlık tarihinde en gözde ve ilerlemenin en fazla yaşandığı zamanlar bireyselliğin en çok ön planda olduğu dönemlerde meydana gelmiştir. Bir ulusun belli bir süreliğine bireyselliği bırakmadığı sürece ileri bir ulus olabildiğini (Mill, 2016: 126) kabul eden Mill, ilerleme düşüncesinin her türden formülasyonun bireysellik ile orantılı olduğunda ısrarlıdır. Bunun dışında

tarihte gerçek bir ilerlemenin gerçekleşip gerçekleşmediği ise şüphelidir: “Her bireyin doğasına tarafsız yaklaşmak için, her insanın kendine özgü bir yaşam tarzının olduğunu kabul etmek gerekir. Bu özgürlük hangi çağda ne kadar uygulanabilmişse o çağ, geleceğe o denli ışık tutabilmiştir. Despotizm bile bireyselliği barındırıyor, en kötü etkilerini oluşturmaz. Adına ne denirse densin, ister Tanrı’nın iradesine boyun eğsin, ister insanların emirlerini yerine getirsin, bireyselliği çökerten, ezen ne varsa despotluktur” (Mill, 2016: 115).

1.1.1. Faydacı Özgürlük Kuramı

Yukarıda değinildiği üzere özgürlük, liberalizmin diğer türlerinde olduğu gibi faydacı liberal anlayışın da en ilgi çekici ve önemli kavramlarından biridir. Genel anlamda faydacı liberaller insan etkinliğinin söz konusu olduğu her türden düşünce, üretim, ticaret, seyahat, mülk edinme vb. alanlarda genel kamu mutluluğunu sağlayan koşulların, zorlama ve baskıya oranla, özgürlük ile daha iyi sağlandığını savunurlar. Dolayısıyla faydacı liberaller özgürlüğün doğal akışına bırakıldığı ancak genel mutluluğu sağlamadığı zamanlarda ne türden düzenlemelerin yapılması gerektiği üzerine çeşitli öneriler ileri sürerler (Vergara, 2014: 76).

Şu halde faydacı liberalizme göre yapılacak her türden bireysel ve toplumsal düzenlemede gözden kaçmaması gereken önemli bir ilke, özgürlük ilkesidir. Öyle ki hukuk ve yasalar da bu duruma dâhildir. Yine de özgürlük söz konusu olduğunda faydacılar, temel prensip olan fayda ilkesinden genel itibarıyla ödün vermezler. Buna göre özgürlüğün sınırı genel mutluluğu azami hale getirecek şekilde olmalıdır. Dolayısıyla özgürlüğün alanı ve statüsü açık şekilde belirlenmiştir. İfade özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, ticaret özgürlüğü ya da başka türden bir özgürlük genel mutluluğu artırdığı oranda arzu edilir; aksi halde faydacı liberalizm açısından bu türden özgürlüklerin kınanması kaçınılmaz görünmektedir (Vergara, 2014: 59).

Hume özgürlüğü istencimizin belirlemelerine göre hareket edip etmeme gücümüz olarak tanımladıktan sonra özgürlük için iki önemli koşulun gerekliliğine dikkat çekmektedir. Buna göre özgürlük; “birincisi, yalın olgu meseleleriyle tutarlı olmalı; ikincisi, kendi kendisiyle tutarlı olmalıdır” (Hume, 2020: 94). İkinci koşula göre özgürlük kendisiyle nasıl tutarlı olabilir? Kuşkusuz bu sorunun cevabını Bentham ve Mill’in özgürlüğe yönelik faydacı düşünceleri temellendirirken dile getirdikleri kişinin kendisine yönelik eylemler ile yine kişinin başkasına yönelik eylemler olmak üzere iki önerme üzerinden ortaya koydukları argümanlarda bulmaktayız.

Mill’in bireysel özgürlük ilkesi olarak nitelendirdiği birinci önermeye göre kişi dış faktörler ya da toplum baskısı gibi etkilerden bağımsız olarak kendi özel alanında mutlak bir özgürlük

alanına sahiptir. Zira birey kendi bedeni, beyni ve benliği üzerinde mutlak egemendir (Mill, 2016: 36). Dolayısıyla bir bireyin başka bireyler üstünde mülkiyet hakkı bulunmadığı gibi onun bireyselliğinden kaynaklanan özellikleri üzerinde de egemenlik kurma hakkı yoktur (Paine, 2017: 44). Bireyin kendisine yönelik bu türden bir özgürlük alanı başkaları üzerinde zararlı sonuçlar doğurmayan, bilincin iç alanına ait yani insan özgürlüğünün özel alanı ile ilgilidir. Geniş anlamda bu alanın kapsamına ilk olarak vicdan özgürlüğü, bilimsel, ahlaki veya dinsel konularda mutlak düşünce ve duygu özgürlüğü girer. İkinci olarak bireyin kendi yaşamını istediği gibi düzenleme ve yaşama dolayısıyla başkalarına zarar vermeden dilediği gibi davranma özgürlüğü bu alanın kapsamındadır. Yine başkalarına zarar verme ihtimali bulunmayan ve belli bir amacı yerine getirmeye yönelik çeşitli çalışmaları icra etmek için bireylerin bir araya gelme ve birlikte hareket etme özgürlüğü üçüncü bir ilke olarak birey özgürlüğünün özel alanı ile ilgilidir (Mill, 2016: 39).

Açıktır ki bireysel özgürlük ilkesiyle bireye geniş bir eylem ve düşünce özgürlüğü alanı tanınmaktadır. Bununla birlikte bireyin başkalarını ilgilendiren ve genel kamu yararının gözetlenmesini gerektiren durumlarda ise söz konusu özgürlük alanının sınırlandırılması gerekir. Smith kişinin kendi menfaati için başkalarına zarar verecek ve onları üzecek davranışlardan kaçınması gerektiğini vurgulayarak bireysel insan davranışları açısından meselenin ahlaki açıdan portresini ortaya koyar (Smith, 2018: 202). Ancak Mill söz konusu özgürlüğün sınırını başka bireylerin özgürlük alanı ile sınırlandırmak koşuluyla daha belirgin bir tablo çizmektedir. İşte bu noktada duruma özgü koşullar olarak nitelendirilebilecek ikinci önerme yani *başkasına yönelik eylemler* devreye girer. Birey herhangi bir eyleminden dolayı başkasına doğrudan veya dolaylı yollardan zarar veriyorsa bu noktadan itibaren özgürlük alanına müdahale edilmesi gerektiğini kabul eden Mill, ayrıca başkasına yönelik eylemler söz konusu olduğunda bireyin hukuki açıdan topluma karşı sorumlu olduğunun altını çizmektedir: “*Bireyin dış ilişkilerini ilgilendiren her konuda kişi, menfaatleri söz konusu olan şahıslara ve gerekirse koruyucusu olduğu topluma karşı hukuken sorumludur*” (Mill, 2016: 38).

Faydacı kuram açısından özgürlük söz konusu olduğunda belki de en dikkat çekici alan, düşünce özgürlüğü alanıdır. Zira Mill, başta düşünsel mutluluk olmak üzere diğer tüm mutlulukların düşünme ve düşündüğünü ifade etme özgürlüğüne bağlı olduğunu kabul etmektedir (Mill, 2016: 134). Ayrıca faydacı kuram düşünme özgürlüğünün hem birey hem de toplum açısından yararlı bir o kadar da pratik olumlu sonuçlar doğuracağını öngörür. Dolayısıyla her türden düşüncenin herhangi bir otorite, baskı ya da sansüre uğramadan özgürce ifade edilebilmesi faydacı liberal yaklaşımın ortaya koyduğu özgürlük anlayışının odak noktasında bulunmaktadır.

Faydacı kurama göre diğer önemli bir özgürlük alanı ekonomik özgürlükle ilgilidir. Bilindiği üzere bütün ticari ilişkiler toplumsal bir iştir. Buna göre ekonomik özgürlük, yukarıda belirlenen özgürlük alanlarından ikincisiyle ilişkili olmak durumundadır. Bu nedenle genel anlamda her türden ekonomik faaliyet toplumun çıkarlarını etkileyen bir iş olduğu için bu faaliyetler ilkesel olarak toplumun yetki ve denetimi sınırları içerisine girer (Mill, 2016: 38).

Toplumun refahını istemeyi kendimize duyduğumuz sevgiden türettiğimiz bir erdem olarak gören A. Smith *Ulusların Zenginliği* adlı yapıtında ayrıntılı bir biçimde tarihsel ve felsefi bir metotla ekonomik ilişkilerin kökenini inceler. Ama onun asıl amacı, eserin adından da anlaşılacağı üzere bir ulusu zenginliğe götürecektir, toplumsal refahın önünü açacak düzenlemelerin neler olduğunu saptamaktadır. Smith, özgür girişimci ve çalışanların genel anlamda bir ülkenin ya da ulusun zenginliğini arttırmada önemli bir etkisi olacağını öngörür (Vergara, 2014: 78). Sözgelimi iş gücü ve emek açısından çoğu zaman çalışan özgür bir bireyin aynı işi yapan bir köleye oranla işveren için daha az maliyetli olacağını ifade eder (Smith, 1997: 75). Öte taraftan toplumun refahını sağlayan en önemli şey bir ulusun en yüksek zenginlik seviyesine ulaşmış olması değil aksine dinamik, bir ülkenin özgür kurumlarının da teşvikiyle daima gelişme halinde olan bir ekonomiye sahip olmasıdır: “*Herhalde, toplumun tam zenginlik aşamasına ulaştığı zamandan çok zenginleşme yolunda ilerlediği gelişme süresinde çalışan yoksulların en rahat ve mutlu durumda olduklarını belirtmek gerekir. Çalışan yoksulların koşulları duraklama döneminde güçlükler içindedir, gerileme durumunda iyice perişandır. Toplumun ilerlemesi, aslında bütün farklı kesimler açısından mutluluk ve canlılık verici bir durumdur. Duraklama kasvet, gerileme melankoli getirir*” (Smith, 1997: 75). Bununla birlikte Smith fayda ilkesinin özellikle iş bölümü ve ticaret usulü gibi iki önemli faaliyetlerine kaynaklık ettiğini belirlemek suretiyle fayda ilkesini ekonomik ilişkiler üzerinden yorumlamaktadır. Doğal olarak insanlar ihtiyaçlarını gidermek için çalışmak ve üretmek zorundadır. Birçok ihtiyacını gücü ve iradesiyle karşılayabilen insan, yetersiz kaldığı durumlarda başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadır. Smith’e göre bu ihtiyaç, insanlarda işbölümü ve ticaret yoluyla karşılanır ki özellikle iş bölümüne dair doğal bir eğilim evrensel olarak bütün insanların yaratılıştan sahip oldukları bir ilkeye karşılık gelir (Smith, 1997: 26). Dolayısıyla işbölümü ile insanlar kısa zamanda birçok işi icra ederken ticaret yoluyla da diğer birçok ihtiyacını gidermiş olur.

2. Doğal Hukuk Teorisi

Her bir bireyin hukuki bir kişilik olarak tanınmasının gerektiği düşüncesi doğal hukuk teorisinin temel amacı olarak kabul edilmektedir (Özcan, 2019: 11). Zira her insanda yapılan bir

eylemin doğru olup olmadığına dair bir hüküm ortaya koymaya yönelik *a priori* bir adalet duygusunun var olduğu kabul edilir. Çoğu zaman vicdan olarak isimlendirilen bu adalet duygusu ile insanlar karşılaştıkları olaylara dair belli yargılar ortaya koyar, ahlaki ve hukuki açıdan çeşitli değerlendirmelerde bulunurlar. Sözgelimi kocası tarafından şiddet görmüş bir kadın veya anne-babasının fiziksel istismarına maruz kalmış bir çocuk haberi birçok insanda bu filleri işleyenlerin cezalandırılması gerektiği hükmü şeklinde doğal bir eğilimle ortaya çıkar. Aynı şekilde izlediğimiz bir belgeselde yırtıcı bir hayvan tarafından parçalanmış bir ceylan yavrusuna üzülmüş, onun haksızlığa uğradığını düşünürüz. İşte genel anlamda doğal hukukçu anlayışın kuramsal çerçevesi insanda evrensel olarak bulunan bu adalet duygusundan hareketle ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda doğal hukukun tüm insanlarda ortak kabul edilen ahlaki ilkeler toplamından türetildiğini veya doğrudan doğruya bu ilkeler üzerine inşa edildiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Şu halde doğal hukuk, çoğunlukla insan doğasına ilişkin adalet duygusunun gereği olan bir teori şeklinde görünmektedir. Doğal hukukun ilkeleri de aynı şekilde söz konusu insan doğasından, onun bünyesinden ve halinden çıkarılmaktadır (Burlamaqui, 2019: 19).

Hukukun her toplumun kendi koyduğu yasalardan farklı olarak öznel bir anlayış değil, onun doğuştan ve evrensel bir ilke olduğunu kabul eden doğal hukuk öğretisinin temelleri, tıpkı faydacı öğretide olduğu gibi, antik felsefeye özellikle Helenistik dönem/Roma felsefesine dayanır. Bilindiği üzere, kökleri Sokrates ve Platon'a dayanan ve varlığın tümel bilgisi ile ahlak arasında doğrudan bir ilişki olduğunu kabul eden Stoacılığa göre insan, tabiatın dolayısıyla da *logosun* bir parçası olduğu için esasında doğa yasası ile aynı kanunlara tabidir. O halde doğaya uygun yaşamak, insanın en temel görevidir. Ayrıca stoacılığa göre evrendeki rasyonel düzen toplum içinde yaşayan insanlara çeşitli ahlaki görevler yükleyip bunları yerine getirmeye sevk eder. Söz konusu ahlaki görevler ise hukukun bizatihi kendisinin olması gerektiği şeklindeki inanç veya yargılar bütünü, doğal hukuk olarak ifade edilmektedir (Özcan, 2019: 13) Bu vurguyla stoacılar düşünce tarihinde doğal hukuk teorisinin ilk temsilcileri olarak kabul edilirler.

Modern liberal anlayışın genel anlamda temel ilkelerini teşkil eden doğal hukuk teorisi, çoğunlukla insanın doğuştan özgür ve eşit bir varlık olarak dünyaya geldiğini dolayısıyla özgürlüğün vazgeçilmez bir değer olduğunu ileri süren Rousseau ve Locke'un görüşlerine dayandırılır. Bilindiği üzere Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nin daha ilk sayfalarında insanın özgür olarak dünyaya geldiğini ancak daha sonra çeşitli kurumlar ve otoriteler tarafından özgürlüğünün elinden alındığını vurgulamaktadır (Rousseau, 2016: 57). Klasik liberal düşüncenin öncü filozofu olarak kabul edilen Locke da doğal durumda insanların tam ve eksiksiz bir özgürlüğe sahip

olduklarını kabul eder. Locke'a göre bu özgürlük durumu; “*aynı zamanda herhangi bir insanın bir diğerinden daha fazlasına sahip olmadığı, bütün iktidarın ve yetki sınırının karşılıklı olduğu bir eşitlik durumudur*” (Locke, 2020: 169). Ancak özgürlük sözgelimi hayvanların sahip olduğu özgürlük türünden farklı olarak kişiye sınırsız bir hareket alanı tanımaz. Şu halde özgürlüğün alanı ne olmalıdır? Bu alan akıl ile açık bir biçimde sınırlanmıştır. Çünkü akıl, kişiye kendisini yöneten doğa yasasına göre davranmasını söyler ve iradesinin sınırlarını belirleyerek yapması veya kaçınması gereken davranışların neler olduğunu bildirir (Locke, 2020: 211).

Anlaşılacağı üzere doğal durumda tek bir türe ait olan bütün insanlar eşit bir biçimde yaratılmışlardır. Söz konusu eşitlik durumu ise kuşkusuz kişiye bireysel, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda aynı haklara sahip olma imkânı tanır. Doğal hukukçu liberal düşünürlerin temel tutumlarında Locke'cu anlayıştan oldukça fazla etkilendikleri açıktır. Zira liberaller Locke'da olduğu gibi yaşama, özgürlük, mülkiyet gibi hakların dokunulmaz haklar olduklarını ifade ederek bu hakların devlete karşı korunması gerektiğini kabul etmektedirler (Can, 2005: 16).

Doğal hukuk teorisinde hukuk, adalet fikri ile tanımlanır. Buna göre hukuku meşrulaştıran şey adalet olmak durumundadır. Başka bir ifadeyle, yapılan herhangi bir hukuki düzenleme adaletle uygun ise bu iyi türden bir düzenlemedir (Gözler, 1998: 59). Bu türden bir düzenleme kuşkusuz adaletten ne anlamamız gerektiği sorusunu gündeme getirir ki sorunun ikna edici bir cevabını Rawls'ın ahlaki temellendirmelerinde görmek mümkündür. Ahlakın temel prensiplerinden birinin doğruluk olduğunu ve bunun adalet duygusuna karşılık geldiğini (Rawls, 2020: 508) tartışmasız şekilde ortaya koyan Rawls'a göre adaletin doğrudan doğruya birbiriyle ilişkili iki ilkesi bulunur. Buna göre her bireyin temel özgürlükler üzerinden eşit haklara sahip olması adaletin ilk ilkesine karşılık gelir. Adaletin diğer temel ilkesi ise bireylere fırsat eşitliği sunması yani koşullar açısından bakıldığında söz konusu koşulların ‘herkese açık olma’ imkânı tanınmasıdır. Rawls'a göre bu ilkler “*toplumun temel yapısı ile hak ve ödevlerin tahsisinin yönetilmesinde uygulanır ve yanı sıra sosyal ve ekonomik avantajların dağıtımını düzenler*” (Rawls, 2020: 20).

Yukarıda değinildiği üzere doğal hukuk açısından adalet, hukuk ile doğrudan ilişkilidir. Bu noktada adalet duygusunun dolayısıyla da doğal hukukun kaynağının ne olduğunun açıkça ortaya konması gerekir. Genel hatlarıyla doğal hukukun *tanrısal esin, ahlak duygusu ve insan akli* gibi üç farklı kaynaktan türediği kabul edilir. İlkine göre doğal hukuk, Tanrı'nın iradesinden ve bunun çeşitli yollarla insana yansımından başka bir şey değildir. İkincisine göre tıpkı diğer duyularımız gibi Tanrı tarafından insana verilmiş bir ahlak duygusunun olduğu kabul edilir. Buna göre ahlak duygusu, örneğin tat alma duyumuzun acıyı tatlıdan ayırt etme fırsatı vermesi gibi, iyiyi kötü

olandan ayırt etmemize imkân verir. Akıl ise insan doğası hakkındaki bazı genel aksiyomlardan hareketle ve daha çok tümdengelimsel yöntemi kullanarak adil yasaları adil olmayanlardan ayırt etme olanağı verdiği için doğal hukukun üçüncü bir kaynağı olarak görülür. Bu yaklaşıma göre doğal hukuk, tümdengelimli bir bilim alanı ve aynı şekilde rasyonalist bir teori olmak zorundadır. Esasen 18. yüzyıl faydacı olmayan liberal anlayış, genel anlamda üçüncü kaynağa yani akla dayandırılır (Vergara, 2014: 125-126).

Doğal hukuk teorisyenleri, doğal hukuk ile pozitif hukuk arasında net bir ayırım yaparak pozitif hukukun koşulsuz olarak doğal hukuktan türetilmesi gerektiğini savunurlar. Hugo Grotius, *On the Law of War and Peace* adlı yapıtında doğal hukuktan kaynaklanan doğal adaletin ve aklın her türden hukuki ilişkilerde ve kamu davalarında adaletin sağlanması konusunda büyük bir avantaj sağladığını belirtir (Grotius, 2001: 42). Dolayısıyla Grotius doğal hukukun pozitif hukuktan önce gelen bir hukuk alanı olduğunu ve insan hayatını daha yaşanılabilir kıldığını net bir biçimde ifade eder. Ona göre doğa kanunu sadece katı adalet kanunlarını düzenlemekle kalmaz, o aynı zamanda ölçülülük, dürüstlük ve takdir yetkisi gibi erdemlerin gözetilmesini ve onurlandırılmasını sağlayan diğer birçok erdemleri de içerir (Grotius, 2001: 66). Locke göre ise doğal akıl insana doğduğu andan itibaren kendisi koruma ve dolayısıyla yeme, içme ve yaşamını sürdürme gibi doğanın sağladığı diğer tüm şeylerde hak sahibi olduğunu söyler (Locke, 2020: 188).

Ekleme gerekir ki 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa, İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde ortaya çıkan ve insanın bireysel varlığının değerinden hareketle yasa karşısında eşitliği, düşünce, konuşma, mülkiyet, basın-yayın özgürlüğü gibi temel ve devredilemez hakların bulunduğunu savunan *doğal haklar öğretisi*, çoğunlukla doğal hukuk teorisinden türetilmiş bir öğreti olarak görünür. Zira doğal haklar öğretisinde tüm insanların özgür ve eşit olduğu, aynı şekilde bu türden hakların yasalarla güvence altına alınmasının gerekliliği vurgulanır. Bu haklar çoğu kez bir belge üzerinden açık bir biçimde resmi bir dayanağa oturtulmuştur. Sözgelimi Thomas Jefferson tarafından 1776 yılında yayımlanan *ABD Bağımsızlık Bildirisi* doğal hakların tanımı ve kapsamının neler olduğu şu ifadeyle ortaya koyar: “*Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır, onları yaratan Tanrı kendilerine vazgeçilemez bazı haklar vermiştir, bu haklar arasında yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama hakları yer alır*” (Cızık, 2020). Benzer şekilde 1789 *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* incelendiğinde herkesin sahip olduğu doğal hak ve görevler, doğal hukuk ilkeleri paralelinde biçimsel bir sentez şeklinde sıralandığı görülür. Bildirinin ilk iki maddesi şu şekildedir:

“*Madde-1: İnsanlar, özgür ve eşit haklarla doğar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak kamu yararına dayandırılabilir.*”

Madde II: Bütün siyasal birliğin amacı, insanın doğal ve daimi haklarını korumaktır. Bu haklar, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarıdır” (Civelek, 2021).

2.1. Temel Üç Hak

Hak ve ödevleri doğal, kazanılmış, meşru biçimde feragat edilen haklar vb. şekilde farklı başlıklar altında sınıflandırmak mümkündür. Ancak özellikle doğal hukuk düşünürleri tarafından işaret edilen doğal haklar, esasında diğer tüm hakların temelinde bulunur. Zira bu haklar insan doğasına içkindir ve kişinin özel bir uğraş ile elde edebileceği haklardan farklı olarak sadece ‘birey’ olmasından ötürü sahip olduğu hakları ifade eder. Buna karşılık kazanılmış haklar insanın doğal olarak istifade edemediği, kendi yapıp ettikleriyle sahip olduğu hakları kapsar (Burlamaqui, 2019: 83). Buna göre üç temel hak olan *yaşama, özgürlük ve mülkiyet* hakkı insan haklarının temelini meydana getiren doğal haklardır. Her şeyden önce bu üç hak bireyin varlığını sürdürebilmesi, iradesiyle yaşam şeklini düzenleyebilmesi ve hayatını devam ettirebilmek için temel gereksinimlerini karşılayabilmesi için her koşulda sahip olması gereken haklara karşılık gelir. Temel haklar öncelik bakımından en değerli olan haklara karşılık gelmekle birlikte esasında kendi içinde de belli bir önem sırasına sahiptirler.

Kuşkusuz bu üç hakkın en önemli ve doğal olanı yaşama hakkıdır. Yaşam olmadan belirli haklardan ve bireye ait diğer bileşenlerden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü insanın dünyaya gelişinin temel aksiyomu doğrudan doğruya yaşama ve hayata yöneliktir. Başka bir ifadeyle insan, dünyaya yaşamak için gelmiştir ve bu, insanın en temel hakkı olarak doğrudan doğruya onun eline verilmiştir. Dolayısıyla yaşam hakkı olmadan diğer hakların varlığından söz etmek imkânsız görünmektedir. Ayrıca toplumsal, ekonomik ve coğrafi unsurların değişkenliği, yaşam hakkı açısından herhangi bir ayrıcalık sunmaz. Ormanın derinliklerinde yaşamlarını sürdüren küçük bir kabileden dünyaya gelen ve dünyanın en modern şehrinde hayata gözlerini açan iki bebek de aynı ve eşit ölçüde yaşam hakkına sahiptir.

Yaşam hakkı ayrıca toplum halinde yaşayan insanların belirli bir düzen ve huzur içinde hayatlarını devam ettirebilmelerini sağlamak için mantıksal bir zorunluluktan da türetilebilir. Sosyal bir varlık olan insan, toplum ile birlikte hayatını devam ettirir ve çoğu kez toplum içinde kendisini güvende hisseder. Öte taraftan öldürmenin serbest olduğu ve can almanın cezasız kaldığı bir toplumda nasıl bir toplumsal kargaşanın ve istikrarsızlığın meydana geleceği rahatlıkla tahmin edilebilir (Vergara, 2014: 133). Şu halde yaşam hakkının hem bireysel hem de toplumsal gereksinimler açısından doğal aynı şekilde vazgeçilmez bir hak olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Özgürlük hakkı diğer haklarla kıyaslandığında daha karmaşık ve öznedir. Belirtmek gerekir ki, tarihte özgürlük ile ilgili temellendirmeler ve gerekçeler genel itibariyle köleliğin reddiyesiyle başlatılmıştır. Ayrıca özgürlüğün doğası, sınırı, kimlere verilmesi gerektiği gibi sorular tarih boyunca tartışılmış, bu tartışmalar günümüzde de farklı biçimlerde tartışılmaya devam etmektedir. Bu sebeple aslında özgürlük düşünce tarihi içinde güncelliğini yitirmeyen, canlı bir o kadar da gizemli bir kavramdır.

Esasen özgürlük, yapabileceğimiz şeyleri dilediğimiz gibi seçebilmemizi belirler. Özgürlük bu biçime uygun hale getirildiğinde söz konusu özgürlüğe müdahale etmemek başkalarının görevi haline gelir. Bununla birlikte özgürlüğün sınırlarının, yukarıda Locke'un belirttiği üzere akılla temellendirilen sözleşmeler ve yasalar yoluyla açık biçimde ortaya konması gerekir. Şu halde özgürlüğün sınırlarının kanunlar ile açık bir biçimde ifade edilmesi gerekir ki aksi durumda özgürlüğün sınırları belirsizleşir. Bu durum kuşkusuz devletin özgürlüğün alanı ile ilgili olan sorumluluğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Rawls, 2020: 268).

Mülkiyet hakkı ise daha özel bir temel hak olması bakımından esasında ekonomik liberalizmin temelini meydana getirir. Nitekim liberallere göre mülkiyet doğrudan doğruya yaşam hakkına bağlı olan temel bir haktır. İnsan yaşam hakkına sahipse bundan çıkan mantıksal sonuç yaşamı korumak ve devam ettirmek için gerekli olan şeylere sahip olunması yönündedir (Vergara, 2014: 133). Buna göre insan yaşamak için besin tüketmeye, besini elde edebilmek için tarlaya, tarım araçlarına, paraya vb. şeylere ihtiyaç duyar ki bu durum doğrudan doğruya mülkiyet hakkı ile alakalıdır. Dolayısıyla mülkiyet hakkı nesneye yönelik bir hak değil, eyleme ve o nesneyi üretmenin veya kazanmanın sonuçlarına yönelik bir hak olmak durumundadır (Can, 2005: 29).

3. Devletin Rolü

Siyasal bir düşünce akımı olarak liberalizm, 17. ve 18. yüzyılda çoğunlukla bireyin çıkarları, onun özgür varlığı, siyasi ve ahlaki değeri yönünde dönüşmekte olan birey devlet ilişkisini, yukarıda da değinildiği üzere akılcılık ilkesi üzerinden açıklamaya çalışır. Açıktır ki, liberalist düşünürlerin neredeyse hiç biri devletsiz bir toplum fikrine sıcak bakmazlar. Aksine devletin varlığını ve gerekliliğini kabul eden liberaller, sınırlı bir devlet anlayışının meşru olacağı konusunda hemfikir görünürler. Bununla birlikte devletin olası baskı araçlarına karşı güçlü bir sivil toplum yapısının da olmasını isterler. Dolayısıyla liberalizm açısından devletin varlığı ve statüsüne yönelik önerme oldukça açıktır. Buna göre devlet, bireyler üzerinde kanunlarla belirlenmiş aynı zamanda denetlenmeye açık sınırlı bir otoriteye sahip olmalıdır.

Liberaler açısından devlete biçilen genel ve bir o kadar da önemli kabul edebileceğimiz görev, insan haklarını korumaya yönelik alternatifler sunmak ve bunlar arasından en uygun olanı seçerek bireysel hak ve hürriyetleri güvence altına almaktır. Bu nedenle Locke'un da ifade ettiği üzere temel haklar, hem doğal durum hem de sözleşme sonrası ortaya çıkan sivil toplumda devredilemez ve vazgeçilmez haklardır dolayısıyla güvence altına alınması gerekir. Zira doğa yasasının sunduğu tüm ayrıcalıklardan sınırsızca istifade edebilecek şekilde doğan insan, doğal durumda başkalarına karşı üç temel hakkını yani canını, özgürlüğünü ve malını koruma imtiyazına sahiptir. Aynı şekilde bireyin doğal iktidar hakkını devrettiği siyasal toplumun varlığını sürdürebilmesi ve meşru olabilmesi de esasında doğal durumdaki bireyin durumu ile benzer hatta çoğu zaman aynıdır. Çünkü siyasal toplum ya da devlet, temel hakları koruyarak ve toplumdaki ihlalleri cezalandırarak ancak meşru bir görünüme kavuşabilir (Locke, 2020: 226).

Bu noktada en önemli husus kuşkusuz özgürlük ile ilgili olmak zorundadır. Zira liberaler devlet gücünün, devletin yetki, imkân ve araçlarının bireysel özgürlük lehine sınırlandırılmasını isterler (Yayla, 2015: 153). Bu nedenle negatif özgürlük istemi özellikle klasik liberal düşüncenin odak noktasında bulunmaktadır. Yanı sıra devlet, özgürlüğün kısıtlanmasını engellemek için çeşitli kurumlar vasıtasıyla düzenlemeler ve denetlemeler yapmak durumundadır. Dolayısıyla “*devlet her bireyin bizatihi kendini ilgilendiren şeyler üzerindeki özgürlüğüne saygı göstermekle birlikte, başkaları üzerinde sahip olma izni verdiği herhangi bir gücün nasıl uygulanmakta olduğunu sıkı bir biçimde denetlemekle yükümlüdür*” (Mill, 2016: 180).

Çoğunlukla 20. yüzyıla ait bir kavram olan hukuk devleti terimi, esas itibariyle liberal düşüncenin geliştirdiği bir kavram olarak kabul edilebilir. Çünkü hukuk devleti insanların fillerini düzenlemek, yapmaları ve sakınmaları gereken durumları belirlemek ve sosyal birlikteliğin temellerini sağlamak için gerekli olan hukuk kurallarını zorunlu olarak belirlediğinden esasında insanın bireysel özgürlüğünü hedefleyen bir yapı niteliği taşımaktadır (Rawls, 2020: 264). Humboldt'a göre özellikle doğal hukukçu anlayışın öngördüğü doğal ve evrensel adalet bize diğer tüm hukuk ilkelerinin kaynağı olan bir hukuk ilkesini, yani herhangi bir bireyin rızası olmadan onun yetkileri ve malları üzerinde tasarruf etme hakkının elde edilemeyeceğini öğretir ki bu ilke aynı şekilde hukuk devleti ile ilişkilidir. Bununla birlikte iktidarı ve yasaları meşru kılabilecek iki önemli ilke vardır ki bunlar bireysellik ve özgürlüktür (Humboldt, 2013: 305). Devlet, hedeflenen bu ilkeleri gözetmek ve faaliyetlerini buna göre düzenlemek zorundadır: “*Faaliyetlerinin sınırları hususunda devlet, nesnelere gerçek durumunu mümkün olduğunca doğru ve adil teorilerin emrettiklerine ve gerçek zorunluluğun gerekleriyle çelişmeyecek ölçüde yaklaştırmaya çaba*

göstermelidir. Şimdi bu imkân, insanların teorisinin her zaman tasvip ettiği özgürlüğe kabule hazır ve bu özgürlüğün engellenmeden işleyişine daima eşlik eden hayırlı sonuçları ortaya çıkarmayı başarabilmesinden ibarettir” (Humboldt, 2013: 302-303).

Öte taraftan hem doğal hukuk teorisi hem de faydacı doktrin açısından incelendiğinde devletin rolü ile ilgili uygulamalar noktasında çeşitli farklılıkları görmek mümkündür. Bilindiği üzere doğal hukukta temel üç hak olan yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakkının koşulsuz olarak güvence altında bulunması diğer tüm doğal ve kazanılmış hakların varlığı açısından tartışılmaz bir öneme sahiptir. Esasen devlet, söz konusu bu hakları güvence altına almakla mükelleftir. Ancak şu ayrıntıyı da gözden kaçırmamak gerekir: değinildiği üzere özellikle liberal ekonominin temelini de meydana getiren mülkiyet hakkını korumaya yönelik devlet eliyle yerine getirilen her türden teşebbüs, esas itibariyle doğrudan doğruya diğer tüm hakların korunmasının da koşullarını meydana getirir. Bu nedenle Locke devletin asıl görevinin mülkiyeti korumak olduğunu belirler ve diğer hakların dolaylı olarak bu şekilde devletin güvencesi altında olabileceğini kabul eder (Locke, 2020: 254). Faydacı liberalizmde ise devletin rolü çoğunlukla özgürlük hakkı üzerinden şekillenmekle birlikte esas itibariyle devletin yetki ve sınırlarının genel fayda ilkesini ihlal etmeyecek biçimde düzenlenmesini öngörür. Buna göre devlet, fayda ilkesi gereği birey üzerinde sınırlı bir yetkiye sahiptir ancak toplum yararı için gerekli olan düzenlemeleri de yapmak zorundadır. Dolayısıyla toplum için zararlı olabilecek faaliyetleri engellemek, bireysel ve toplumsal gelişmelere olanak tanıyacak düzenlemeler yapmak, devleti ve yurttaşları iç ve dış tehlikelere karşı korumak devletin yetki ve sınırları kapsamına girmektedir.

Her iki kuram açısından da devlet ihtiyaç duyduğu zamanlarda çoğu kez zorunluluktan kaynaklanan nedenlerden ötürü çeşitli kısıtlamalar yapabilir. Bu durum fayda prensibi ve bireysel özgürlük ilkesi açısından herhangi bir sorun meydana getirmez. Sözelimi salgın bir hastalıktan dolayı devletin uyguladığı çeşitli kısıtlamaları ele alalım. Salgının yayılmasını engellemek için devlet sokağa çıkma, seyahat yasağı gibi kısıtlamalar getirmektedir. Bu türden kısıtlamaların hem doğal hukukçu hem de faydacı anlayış açısından kabul edilebilir uygulamalar olduğunu belirtmek gerekir. Ancak her iki anlayış için kısıtlama veya yasakların gerekçeleri çoğu kez farklılık gösterir. Ezcümle faydacılar bu türden kısıtlamaların kamu yararı açısından gerekli olduğunu kabul edecektir. Doğal hukuk doktrinine göre ise mesele; örneğin yaşam hakkı gibi doğal bir hakkın ihlali ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü hastalık taşıyan bir kişinin diğer insanları enfekte etmesi ve bu nedenle başkalarının ölümüne neden olması mümkündür. Bu durum doğrudan doğruya yaşam

hakkının ihlali anlamına geleceğinden, devlet bu doğal hakkı yasaklar ve kısıtlamalar yoluyla güvence altına alır.

Sonuç

Aydınlanma çağının en önemli doktrini Tanrı merkezli evren, etik, hukuk gibi anlayışların terk edilmesi bunun yerine insan aklının, onun özgürlüğünün ve iradesinin ikame edilmesidir. Bu doğrultuda liberalizm aydınlanma çağının ruhuna uygun olarak gelişen siyasal, sosyal ve ekonomi gibi insan hayatını doğrudan doğruya ilgilendiren alanlarda özgürlüğün temel alınmasını öngören politik bir anlayışı ifade eder. Bununla birlikte hem doğal hukuk hem de faydacı ilkeler üzerinden geliştiren liberal anlayış esasında bir bütün olarak klasik liberalizm olarak kabul edilmektedir.

Faydacı liberal anlayışa göre birey ve toplum için en yüksek düzeyde fayda sağlayacak durumların, kurumların ve yasaların tespiti deneysel yöntemin ilkelerine başvurulmak suretiyle yapılmaktadır. Buna karşın insanın doğuştan sahip olduğu temel ve devredilemez haklar doğal hukukçu anlayışın temel prensiplerini belirler. Ancak her iki anlayış için de vazgeçilmez ve temel aynı zamanda rasyonel açıdan güçlü biçimde temellendirilen ilke kuşkusuz özgürlük ilkesidir. Aydınlanma döneminin özgürlük talebine uygun olacak şekilde klasik liberal düşünler tarafından belirlenen özgürlük ise birey üstünde dışsal sınırlandırmaları kaldıran negatif özgürlüktür. Doğal hukukçu anlayışı göre özgürlük, tıpkı yaşam hakkı gibi tüm hakların temelinde bulunur. Salt insan olmamızdan ötürü sahip olduğumuz bu hakkın sınırları ise akıl ve insan iradesi ile belirlenmektedir. Faydacı doktrine göre ise özgürlük istemi, sözgelimi doğal adalet açısından değil de, insanlara yönelik yararları veya sakıncaları üzerinden temellendirilir. Buna göre faydacı liberaller hangi alanlarda daha fazla özgürlüğün gerektiğini ve sınırlarının neler olduğunu saptamaya yönelik kuramsal bir çerçeve çizmişlerdir.

Çoğunlukla zihinsel ve entelektüel yetilerin gelişmesine olanak sağlayan şey düşünce özgürlüğüdür. Zira tarihte gelişmenin en çok yaşandığı çağlar, genellikle düşünce özgürlüğünün olduğu zamanlara karşılık gelir. Benzer şekilde bir bütün olarak incelendiğinde klasik liberalizm; düşünme, düşünceyi ifade etme ve tartışma özgürlüğüne geniş bir alan tanımaktadır. Bu nedenle liberalizmin etkili olduğu coğrafyalarda kültürden sanata, siyasetten edebiyata, hukuktan ekonomiye kadar geniş bir alanlar yelpazesini etkileyen bu durum bireysel ve toplumsal gelişimin önünü açarak toplumsal değişim ve dönüşümü hızlandırmıştır. Avrupa'nın gelişmesinde itici güç çoğunlukla bu koşula bağlı olarak gelişme göstermiştir.

Klasik liberalizmin toplum ve devlet yapısına dair öngördüğü yaklaşımın en önemli yönü kuşkusuz devletin varlık sebebinin bireyleri korumak olduğu fikridir. Bu fikir 20. ve 21. yüzyıl modern liberalizmi hazırlayan koşulların temelinde bulunmasından ötürü dikkat çekicidir. Dolayısıyla günümüz liberalist anlayışı da ifade eden bu yaklaşımı klasik liberalizmden ayrı düşünmek mümkün değildir. Zira sınırlı devlet yaklaşımıyla birlikte özgür ve hukuk ilkelerine bağlı toplum ideali bireysel ve toplumsal gelişimi desteklemektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus sosyal devlet, sivil toplum gibi birey ve devlet arasında hukuksal düzenlemeleri ifade eden ve genellikle bireyin lehine işleyen karar mekanizmalarının varlığının olmasıdır. Zira hukukun üstünlüğünü ve düşünce özgürlüğünü esas alan bir toplum zihinsel, entelektüel ve ahlaki değerlerini geliştirmeye yönelik en uygun yöntemleri bulma fırsatı yakalar. Bu bağlamda Türkiye koşulları için düşünüldüğünde kısa ve uzun vadede bireysel ve toplumsal gelişimin önünü açacak düzenlemelerin tümüyle olmasa da liberal politik düzenlemelerden geçeceğini ön görmemiz mümkündür.

Kaynakça

- Arslan, A. (2016). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Bakır, K. (2016). *Francis Hutcheson ve Ahlak Duyusu Teorisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Burlamaqui, J.J. (2019). *Doğal Hukukun İlkeleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Can, N. (2005). *Özgür Birey Sınırlı Devlet*. Ankara: Hece Yayınları.
- Capaldi, N. (2011). *John Stuart Mill*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dahl, R. A. (2018). *Siyasi Eşitlik Üzerine*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Gözler, K. (1998). *Hukukun Genel Teorisine Giriş*. Ankara: Us-a Yayıncılık.
- Grotius, H.(2001). *On The Law of War And Peace*. Canada: Batoche Books.
- Humboldt, W. (2013). *Devlet Faaliyetinin Sınırları*. Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Hume, D. (2020). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kymlicka, W. (2016). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Locke, J. (2020). *Yönetim Üzerine İki İnceleme*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Mill, J.S. (2016). *Özgürlük Üzerine*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Mill, J.S. (2017). *Faydacılık*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Monk, I. H. (2004). *Modern Siyasal Düşünce*. İstanbul: Say Yayınları.
- Özlem, D. (2015). *Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap.
- Paine, T. (2017). *İnsan Hakları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rawls, J. (2020). *Bir Adalet Teorisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Rousseau, J.J. (2016). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Scarre, G. (1996). *Utilitarianism*. London: Taylor And Francis Group.
- Sidgwick, H. (1874). *The Methods of Ethics*. London: Macmillan And Co.
- Smith A. (1997). *Milletlerin Zenginliği*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Smith A. (2018). *Ahlaki Duygular Kuramı*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Vergara, F. (2014). *Liberalizmin Felsefi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yanık, K. L. (2015). Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 35-55.

Yayla, A. (2019). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.

Bentham, J. (2017). *Yasamanın İlkeleri*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.

Çevrimiçi Kaynakça

https://www.academia.edu/35763598/Amerikan_İnsan_Hakları_Belgeleri/ (e.t. Ocak 2021)

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/99710/> (e.t. Ocak 2021)

https://www.academia.edu/40371660/Aydınlanmacı_Eğitim_ve_İnsan_Hakları_Çerçevesinde_Eğitim_ve_Dünya_Barışı_Düşüncesi (e.t. Ocak 2021)